

Encyklika Pavla VI. o rozvoji národů z 26. března 1967

*Ctihodní bratři a milovaní synové,
pozdrav a apoštolské požehnání!*

Sociální otázka má dnes světové rozměry

1. Rozvoj národů sleduje církev pozorně, především těch, které se chtějí vymanit z hladu, bídy, endemických nemocí, nevzdělanosti; národů, které hledají bohatší účast na vymoženostech civilizace a dožadují se, aby jejich nadání došlo v civilizačním procesu většího ocenění; národů, které vytrvale usilují o svůj všestranný rozvoj. Po skončení Druhého vatikánského sněmu církev ještě jasněji a hlouběji posoudila a zvážila, co je v této věci požadavkem evangelia Ježíše Krista, a došla k závěru, že jí přísluší dát se ještě více do služeb lidí, aby závažnost tohoto problému nejen chápali v celé jeho šíři, ale také aby došli k přesvědčení, že v tomto rozhodujícím okamžiku dějin je naléhavě nutná solidární akce všech.

2. Ve svých encyklikách se naši předchůdci, papežové Lev XIII. v *Rerum novarum*^[1], Pius XI. v *Quadragesimo anno*^[2], Jan XXIII. v *Mater et Magistra*^[3] a *Pacem in terris*^[4] – přičemž se tu nezmiňujeme o rozhlasových poselstvích Pia XII. celému světu^[5] – nevyhýbali povinnosti svého úřadu a svými vynikajícími dokumenty vysvětlovali sociální otázky své doby ve světle evangelia.

3. Dnes nejvíc záleží na tom, aby všichni byli přesvědčeni a cítili, že sociální otázka nyní nabyla světových rozměrů. Náš předchůdce blahé paměti Jan XXIII. to řekl naprosto jasně^[6] a 2. vatikánský sněm to potvrdil ve své pastorální konstituci *O církvi v dnešním světě*^[7]. Ponaučení v ní obsažená jsou nadmíru vážná; kromě toho je nejvyšší čas začít se jimi řídit. Národy trpící hladem volají s nářkem o pomoc k národům, které mají blahobyt. Církev se chvěje dojetím před tímto úzkostlivým voláním a obrací se na každého jednotlivce, aby s láskou konečně popřáli sluchu svým bratřím, kteří snažně prosí o pomoc.

4. Ještě předtím, než nám bylo svěřeno vedení katolické církve, nás dvě cesty, jedna do Latinské Ameriky (1960) a druhá do Afriky (1962), přivedly do přímého styku se skličujícími problémy, které sužují tyto světadíly plné života a naděje. Když jsme pak byli vybráni pro úřad Nejvyššího velekněze, mohli jsme na svých dalších cestách do Palestiny a do Indie vidět na vlastní oči a takřka vlastníma rukama se dotknout obrovských těžkostí, s kterými se musí vypořádávat tyto národy se starou kulturou, aby dosáhly vlastního rozvoje. A téměř před koncem Druhého vatikánského sněmu se nám řízením Božím naskytla příležitost obrátit se přímo k Valnému shromáždění Spojených národů a před tímto světovým parlamentem se stát mluvčím chudých národů.

5. Konečně nedávno, v touze splnit přání sněmu a ukázat, jak Apoštolský stolec podporuje spravedlivou a velkou věc rozvojových národů, jsme považovali za svou povinnost zřídit při Římské kurii zvláštní papežskou komisi, jejímž úkolem by bylo probouzet "v celém Božím lidu plné vědomí úkolu, jež mu svěřila dnešní doba, totiž podporovat rozvoj chudších národů, šířit sociální spravedlnost mezi národy a pomáhat těm, které ještě nedosáhly náležitého rozvoje tak, aby ho jednou dosáhly svým vlastním přičiněním^[8]"; *Spravedlnost a mír* je název i program této komise. Nepochybujeme, že k uskutečnění tohoto programu se k našim katolickým synům a křesťanským bratrům chtějí se svou usilovnou prací připojit také všichni lidé dobré vůle. K nim všem se dnes obracíme se svou naléhavou výzvou ke společné práci za všestranný rozvoj člověka i za rozvoj celého lidstva.

I. část

Za všestranný rozvoj člověka

1. PODSTATA PROBLÉMU

6. V dnešní době, jak vidíme, touží lidé po tom, aby měli lépe zabezpečenou obživu, zdravotní péči, stálé zaměstnání; aby byli bezpečni před každým útlakem, svobodni od všeho zruďného, co narušuje lidskou důstojnost, a mohli se den ode dne lépe realizovat; aby byli vzdělanější: tj., aby mohli více pracovat, učit se, vlastnit a aby tak stoupala jejich hodnota; a zatím vidíme, že velká jejich část žije v podmínkách, které jim v jejich spravedlivých požadavcích přinášejí frustraci. A dále: národy, které nedávno dosáhly sebeurčení, samostatnosti, si logicky přejí, aby k dosažené politické svobodě přistupoval také sociální a hospodářský pokrok, důstojný člověka a samostatný, aby se jejich občané rozvíjeli, jak se na lidi sluší, a aby také ve společenství národů zaujali místo, jaké jim patří.

7. K vykonání práce tak rozsáhlé a naléhavé jsou prostředky, které jsme zdědili z minulosti, sice nedostatečné, ale nelze tvrdit, že bychom žádné neměli. Jistě, třeba přiznat, že koloniální mocnosti často sledovaly pouze svůj vlastní zájem, své mocenské postavení nebo svou prestiž, a když odešly, mnohdy za sebou zanechaly labilní ekonomiku, jež například byla závislá na pěstování jen jednoho druhu plodin, jejichž ceny jsou vystaveny náhlým a velkým výkyvům. Avšak i když uznáváme, že z kolonialismu vzešlo přímo i později ledacos zhooubného, musíme též současně vzdát hold zdatnosti a práci těch kolonizátorů, kteří v tolika strašlivě zaostalých zemích dali k dispozici své vědecké a technické znalosti a byli tam ke skutečnému užítku, který trvá dodnes. Struktury, jež tam tehdy byly vytvořeny, mohou být nedokonalé, ale přesto umožnily ústup negramotnosti a chorob, založení infrastruktur a zlepšení existenčních podmínek.

8. I když toto všechno přiznáme, přesto je jasné, že tyto struktury zřejmě nestačí čelit tvrdé skutečnosti moderní ekonomiky. Ponechá-li se společenské uspořádání ve světě svému běhu, pak jeho mechanismus nepovede k odstranění nerovnosti mezi národy, ale k jejímu zhoršování; bohaté národy se těší rychlému rozvoji, kdežto chudé se rozvíjejí jen pomalu. Nerovnováha se zvětšuje: jedny národy vyrábějí vzhledem k svému počtu obyvatel nadbytek potravin, druhým národům zase nedůstojně chybějí, anebo nevědí, zdali to málo, co vyprodukovaly, budou moci vyvézt jinam.

9. Sociální konflikty v současnosti nabyly světových rozměrů. Silný neklid, který se zmocnil chudých tříd v zemích, které se industrializují, se rozšířil nyní i do zemí s hospodářstvím téměř výhradně agrárním: zemědělské obyvatelstvo si také uvědomuje svou nezaslouženou bídu^[9]. K tomu ještě přistupuje pohoršení, že existují křiklavé rozdíly nejen ve vlastnictví majetku, ale ještě více ve vykonávání moci. V některých zemích si hrstka vyvolených žije v přepychu, kdežto chudí, rozptýlení po venkově "úplně postrádají jakoukoli možnost osobní iniciativy a odpovědnosti a žijí často v životních a pracovních podmínkách nedůstojných člověka"^[10].

10. K tomu je třeba přidat střetání tradičních civilizací s tou, která se v poslední době prosazuje v průmyslovém světě; struktury, které se nepřizpůsobí novým podmínkám, téměř zanikají. A tak zatímco starší lidé se domnívají, že život jednotlivců i rodin se má držet v často úzkém rámci tradičních mravů a mají za to, že se od nich dnes nemá ustupovat, mladší se od těchto mravů distancují a pokládají je za zbytečnou překážku kýženého vývoje k novým společenským vztahům. Konflikt generací se tak zostřuje k novému dilematu: buď si uchovat zvyky a víru předků, ale zřít se pokroku, anebo se otevřít technice a civilizaci, které přicházejí zvenčí, ale odhodit s tradicemi též jejich bohatství po stránce lidské. Opravdu

vidíme, že mravní, duchovní a náboženské opory z minulosti se příliš často problematizují, aniž je dostatečně zaručeno začlenění do nového světa.

11. V tomto zmatku se někteří lidé dávají strhnout velikými, ale klamnými sliby těch, kteří se stavějí na odív jako další mesiášové. Kdo nevidí nebezpečí, která odtud plynou: násilné akce lidu, povstání, upadnutí do totalitních ideologií? To jsou různé stránky problému a soudíme, že před jeho závažností nemůže nikdo utéci.

2. CÍRKEV A ROZVOJ

12. Církev, věrná učení a příkladu svého božského zakladatele, který úkol, s nímž přišel od Boha, odůvodňoval tím, že *chudým se má hlásat evangelium*^[11], nikdy neopomíjela podporovat u národů, jimž přinesla křesťanskou víru, také humánní pokrok. Katoličtí misionáři spolu s kostely stavěli totiž také nemocnice a útulky, školy a univerzity. Učili domácí obyvatelstvo, jak co nejlépe využívat zdrojů své země, a tak je často chránili před hrabivostí cizinců. Jistě, jejich práce jako každá jiná lidská práce nebyla vždycky dokonalá, někteří misionáři snad někdy vměšovali do hlásání pravého poselství evangelia způsob myšlení a života své domovské země. Přesto dovedli tamější formy života nejen respektovat, ale i rozvíjet. V mnoha zemích patřili k průkopníkům hmotného pokroku a kulturního vzestupu. Stačí zde připomenout příklad řeholníka Charlese de Foucaulda, který byl pro svou lásku k bližnímu nazýván *bratrem všech* a který sestavil vynikající slovník jazyka Tuaregů. Považujeme za svou povinnost vzdát hold těmto mužům, byť příliš často neznámým, které vedla láska ke Kristu, takže si zaslouží úctu jako jeho hlasatelé, a právě tak jejich následovníkům a nástupcům, kteří i dnes vytrvávají v obětavé a nezištné službě těm, jimž přinášejí radostnou zvěst.

13. Dnes však už v těch zemích nestačí akce individuální ani skupinové. Nynější světová situace žádá společnou činnost všech, počínaje novou a jasnou koncepcí v oblasti hospodářské, sociální, kulturní a duchovní. Proto Kristova církev, která má s člověkem bohaté zkušenosti a nechce se už nikterak vměšovat do politiky států, snaží se jen o jedno: pod vedením Ducha Utěšitele pokračuje v díle Krista, jenž přišel na svět, aby vydal svědectví pravdě, aby spasil, ne soudil, aby sloužil, ne aby si nechal sloužit^[12]. Je založena, aby už zde na zemi ustanovovala nebeské království, a ne aby pro sebe dobývala pozemské moci; proto jasně hlásá, že tyto dvě oblasti jsou od sebe odlišné, že dvě moci, církevní a občanská, jsou každá ve svém řádu svrchované.^[13] Církev však žije v dějinách, musí tedy "zkoumat znamení doby a vykládat je ve světle evangelia"^[14]. Sdílí ty nejlepší tužby lidí, a trpí, když vidí, že jejich naděje nejsou splněny. Touží pomoci lidem dosáhnout plného rozvoje, a proto jim nabízí, co má vlastního: celistvý pohled na člověka a na lidské záležitosti.

14. Rozvoj, o kterém mluvíme, se neomezuje na pouhý hospodářský růst. Aby byl opravdový, musí být všestranný, to jest musí vést k rozvoji celého člověka a celého lidstva. Tak to správně zdůraznil jeden vynikající odborník: "Odmítáme oddělování ekonomiky od humánní stránky, od rozvoje kultury, do níž patří. Jsme toho názoru, že člověka je nutno cenit vysoko - kteréhokoli člověka, jakoukoli lidskou pospolitost, a také lidstvo jako celek."^[15]

15. Podle Božího úradku se každý člověk narodil k tomu, aby se rozvíjel, protože život každého člověka je od Boha uložený úkol. Všem je už od narození dán v zárodku souhrn schopností a vlastností, které má člověk zúrodnit; účinkem jejich plné zralosti, výsledkem výchovy přijaté od okolí i vlastního osobního úsilí, je směřování k cíli, který jedinci určil Stvořitel. Člověk je obdařen rozumem a svobodnou vůlí, a proto odpovídá za svůj rozvoj právě tak jako za svou spásu. Ti, kdo ho vychovávají a obklopují, mu mohou pomáhat a nejednou i překážet; přece však, ať je vliv, který na něho působí, jakýkoliv, každý člověk zůstává hlavním strůjcem svého šťastného nebo nešťastného osudu; a jedině úsilím svého rozumu a své vůle může člověk růst po stránce lidské, více a více znamenat, zdokonalovat se.

16. Tento růst lidské osobnosti není ponechán naší libovůli. Jako celé stvoření je zaměřeno k svému Tvůrci, tak i tvor obdařený rozumem má povinnost z vlastního popudu zaměřit svůj život k Bohu, který je první pravda a nejvyšší dobro. Proto se má růst po lidské stránce pokládat jakoby za souhrn našich povinností. K tomu přistupuje, že krásné stránky lidské přirozenosti, které jednotlivci svým úsilím a s vědomím povinnosti zdokonalují, jsou určeny k vyššímu stupni důstojenství. Tím, že byl člověk naroubován na živého Krista, přijímá nové obohacení života, stává se účastným *humanismu*, který přesahuje jeho přirozenost a dává mu nejvyšší plnost života; to je nejvyšší cíl rozvoje člověka.

17. Každý člověk je však také členem společnosti, a tím také částí celého lidstva. Ne pouze ten či onen člověk, ale všichni lidé jsou povoláni k práci na plném rozvoji lidského společenství. Všechny civilizace vznikají, rozvíjejí se a zanikají. Avšak jako mořský příboj se vzdouvá a postupuje na písčitém břehu dál a dál, tak též lidstvo kráčí vpřed na cestě svých dějin. My, kteří jsme nastoupili jako dědici po minulých generacích, máme užitek z práce svých současníků, máme závazky vůči všem lidem vůbec. Proto nemůžeme být lhostejní k těm, kdo přijdou po nás a rozšíří kruh lidské rodiny. Všeobecná solidarita je tedy skutečností a přináší nám nejen dobrodiní, ale také povinnosti.

18. Tento růst osobní i celé lidské společnosti by se mohl ocitnout v nebezpečí, kdyby se zanedbávala správná hierarchie hodnot. Toužit po nutně potřebném je oprávněné; a proto se práce k jeho dosažení stává povinností: "Kdo nechce pracovat, ať nejí."^[16] Avšak získávání časných statků může vést k hrabivosti, k touze mít stále víc a k snaze zvětšovat svou moc. Lakota jednotlivců, rodin a národů se může zmocnit chudých i bohatých a probudit u jedněch i druhých materialismus, který vytěsňuje ducha.

19. Mít stále více nesmí však ani pro jednotlivce, ani pro národy platit za poslední cíl. Každý růst má dvě stránky. Je nutný, aby člověk rostl po své lidské stránce, ale uzavírá ho jako do vězení, když po něm touží jako po nejvyšším dobru a brání mu ve výhledu nad tento rámeček. Pak srdce ztvdne, mysl se vůči druhým uzavře a lidé se už nescházejí z přátelství, nýbrž jen ze sobeckého zájmu; ten je pak brzy postaví proti sobě a rozdvoují. Výlučné vyhledávání majetku se tak stává překážkou vnitřního růstu člověka a je i proti jeho opravdové velikosti. Hrabivost je pro národy právě tak jako pro jednotlivé osoby nejjasnější známkou mravní zaostalosti.

20. Úsilí o rozvoj vyžaduje stále větší počet technických pracovníků, ještě více ale potřebuje lidi moudré, přemýšlivé, hledající nový *humanismus*, který by umožnil modernímu člověku najít sama sebe, tím že přijme vyšší hodnoty lásky, přátelství, modlitby a kontemplace.^[17] Jen tak se plně uskuteční pravý rozvoj, který znamená pro každého a pro všechny přechod od životních podmínek méně lidských k podmínkám lidštějším.

21. Musíme říci, že v životních podmínkách méně lidských žijí zejména ti, kdo jsou sužováni tak velkým hmotným nedostatkem, že jim chybí existenční minimum, anebo se octli v mravní bídě, kterou si způsobili svým sobectvím; méně lidské podmínky působí dále společenská zřízení, která pocházejí ze špatného užívání majetku nebo ze zneužívání moci, z vykořisťování dělníků nebo z nesprávných obchodních jednání. Naproti tomu dosažení lidštějších životních podmínek znamená vzestup z bídy k vlastnictví nezbytných věcí, odvrácení sociálních pohrom, větší znalosti a získání vzdělání; mít lidštější životní podmínky znamená také mít větší úctu k lidské důstojnosti druhého, zaměření se na ducha chudoby^[18], spolupráci pro obecné blaho, vůli k míru; dále uznání nejvyšších hodnot a Boha, jenž je jejich zdroj a cíl; konečně a především ho činí víc lidským víra, dar Boží, který přijali lidé dobré vůle, a jednota v Kristově lásce, který nás všechny volá, abychom jako Boží děti měli účast na životě živého Boha, Otce všech lidí.

3. CO JE TŘEBA DĚLAT

22. Hned na první stránce Písma svatého čteme tato slova: "Naplňte zemi a podmaňte si ji",^[19] ta slova nás učí, že všechno na světě bylo stvořeno pro člověka a že mu bylo svěřeno jako úkol, aby svět svým rozumem a vlastním úsilím zdokonaloval a svou prací si jej podmanil. Je-li však země stvořena, aby každému dávala prostředky pro jeho existenci a nástroje k jeho rozvoji, pak každý člověk má právo, aby na ní našel to, co nutně potřebuje. Druhý vatikánský sněm to znovu připomněl tímto výrokem: "Bůh určil zemi a všechno, co je na ní, k užívání všem lidem a národům, takže stvořených statků se má dostat všem spravedlivou měrou; to žádá spravedlnost provázená láskou."^[20] Jakákoliv ostatní práva - i právo soukromého vlastnictví a svobodného obchodu - jsou oné zásadě podřízena; nesmějí překážet jejímu uskutečňování, ale naopak je usnadňovat. Je třeba pokládat za vážnou a naléhavou sociální povinnost vrátit těmto právům jejich původní smysl.

23. "Jestliže má někdo majetek a vidí, že jeho bratr je v nouzi, ale zavře před ním svoje srdce - jak v něm může zůstat Boží láska?"^[21] Je všeobecně známo, s jakou rozhodností církevní otcové učili, jak mají jednat ti, kdo mají majetek, vůči těm, kdo jsou v nouzi: "Není z tvého majetku," říká na příklad svatý Ambrož, "co ušetřuješ chudákovi. Ty mu jen vracíš, co mu patří. Ty si přisvojuješ to, co bylo dáno pro společné užívání všem. Země patří všem, ne bohatým."^[22] To znamená, že soukromé vlastnictví není pro nikoho právem nejvyšším a bezvýhradným. Nikdo si nesmí ponechat pro své výhradní užívání to, co přesahuje jeho osobní potřebu, když druhým scházejí věci potřebné k životu. Jedním slovem, "podle tradičního učení církevních otců a velkých teologů se právo na vlastnictví nikdy nesmí uplatňovat ke škodě obecného blaha". Dostanou-li se do rozporu získaná práva jednotlivců se základními potřebami společnosti, pak je věcí státní moci "hledět tento protiklad vyřešit aktivní spoluprací jednotlivců i sociálních skupin"^[23].

24. Obecné blaho tedy někdy vyžaduje vyvlastnění, jsou-li některé majetky překážkou společenskému blahobytu, ať už proto, že jsou příliš velké, nebo že se jich málo nebo vůbec neužívá, anebo že z nich plyne bída pro obyvatelstvo, nebo že působí velkou škodu zájmům celé země. Druhý vatikánský sněm to řekl také zcela jednoznačně^[24], a zároveň neméně jasně připomněl, že použitelné prostředky nesmí být ponechány libovůli lidí a že musí být vyloučeny všechny sobecké spekulace. Proto nelze připustit, aby občané, kteří mají vyšší příjmy z přírodního bohatství a práce země, velkou jejich část ukládali v zahraničí pro své čistě osobní užití, bez ohledu na svou vlast, které tím způsobí zřejmou újmu.^[25]

25. K hospodářskému rozvoji a k lidskému pokroku je nutná industrializace; je znakem pokroku a jeho iniciátorem. Houževnatým uplatňováním svého důmyslu a své práce se člověk pozvolna zmocňuje skrytých zákonů přírody a lépe využívá jejího bohatství. S racionálním jednáním v sobě rozvíjí sklon k poznávání a vynalézání, bere na sebe riziko s tím spojené, má odvalu podnikat, má velkomyslnou iniciativu a tříbí si smysl pro odpovědnost.

26. Bohužel se však s těmito novými podmínkami - jak k tomu došlo, nevíme - vloudil do společnosti názor, že zisk je třeba považovat za hlavní hybnou sílu hospodářství, soutěžení za nejvyšší zákon ekonomiky a soukromé vlastnictví výrobních prostředků za absolutní právo bez hranic, bez souvisejících povinností vůči společnosti. Tento bezuzdný liberalismus vedl k tyranii, kterou právem odsoudil Pius XI., protože vytváří "finanční internacionalismus neboli internacionální imperialismus"^[26]. Zneužívání této ekonomické praxe nelze nikdy dost důrazně odsoudit. Proto znovu důrazně připomínáme, že hospodářství má člověku sloužit.^[27] Je-li však nutno přiznat, že jistá forma *kapitalismu* byla zdrojem tolika zla, nespravedlností a bratrovražedných bojů, jejichž následky pocítujeme dodnes, připisovali bychom vinu za ona zla jedině industrializaci přece jen neprávem; ta zla pocházejí spíše ze zhoubných ekonomických názorů, které se s ní spojovaly. Právě naopak, musíme spravedlivě

přiznat nenahraditelný přínos, jakým byla pro oblast rozvoje organizace práce a průmyslového pokroku.

27. Někdy se sice vyskytuje upřílišená "mystika" práce; zůstává však pravdou, že práci přikázal Bůh a požehnal ji. Člověk je stvořen k Božímu obrazu, *má spolupracovat se Stvořitelem na dokončení díla stvoření a vtisknout zemi duchovní pečeť, kterou on sám dostal*^[28]. Bůh obdařil člověka rozumem, myšlením a smysly, a tak mu dal prostředky, aby dokončil jeho dílo; ať je to umělec nebo řemeslník, podnikatel, dělník nebo zemědělec každý, kdo pracuje, v jistém smyslu tvoří. Skloněn nad vzpurnou hmotou, vtiskuje jí člověk svou tvářnost, a on sám získává na vytrvalosti, důvtipu a vynalézavosti. Ano, společná práce, při níž lidé sdílejí své naděje, trápení, své tužby a radosti, sjednocuje vůle, sblížuje myslí a stmeluje srdce; při ní lidé objevují, že jsou bratři.^[29]

28. Také práce však má dvě stránky: tím, že slibuje peníze, požitky a moc, vede jedny k sobectví a druhé ke vzpouře; ale též rozvíjí stavovský mravní charakter, smysl pro povinnost a lásku k bližnímu. I když je práce dnes organizována vědečtěji a efektivněji, přesto zůstává nebezpečí, že skrze ni člověk pozbude své důstojnosti a stane se jejím otrokem. Práce je lidská jen potud, pokud se jí účastní lidský rozum a svoboda. Náš předchůdce blahé paměti Jan XXIII. důrazně připomněl, že je naprosto nutné vrátit pracujícím jeho důstojnost a učinit ho účastníkem společného díla: "Podniky ať se stanou opravdovým lidským společenstvím a to ať vtiskne ráz všem vztahům mezi zaměstnanci podniku, ať už jsou jejich úkoly a povinnosti jakékoliv."^[30] Pro křesťana má konečně lidská práce ještě další, hlubší smysl: prací křesťan spolupracuje na vytvoření nadpřirozeného světa^[31], který jistě nebude dokonalý, dokud nedospějeme k tomu, že všichni společně vytvoříme onoho dokonalého člověka, o němž mluví svatý Pavel a jenž je uskutečněním *Kristovy plnosti*^[32].

29. Je třeba co nejrychleji přikročit k dílu, poněvadž příliš mnoho lidí trpí a stále se zvětšuje propast, která odděluje pokrok jedněch od stagnace nebo dokonce recese druhých. Mimoto dílo, které je třeba vykonat, musí jít vpřed harmonicky, nechceme-li porušit nutnou rovnováhu. Ukvapená reforma zemědělství se může minout s cílem; příliš rychlá industrializace může rozrušit stále ještě nutné struktury a vyvolat sociální nešvary, což by byl na cestě k humanismu krok zpět.

30. Nespravedlnost některých situací volá do nebe. Když se celým národům trpícím pod cizí nadvládou nedostatkem toho nejnütnějšího zabraňuje podnikat něco z vlastní iniciativy a na svůj vrub, povznést se k vyššímu vzdělání, účastnit se společenského a politického života, pak se snadno ocitají v pokušení odstranit bezpráví vůči lidské důstojnosti násilím.

31. Je dobře známá věc, že vzpoury a revoluce - kromě případu zřejmé a dlouhé tyranie, která závažně porušuje lidská práva a poškozují obecné blaho země - rodí zase jen nové nespravedlnosti, vedou k novému porušování rovnováhy a podněcují lidi k novým rozvratům. Nesmíme bojovat proti existujícímu zlu ještě větší pohromou.

32. Chceme, aby se nám jasně rozumělo: nynější situaci je třeba čelit s rázností, její nespravedlnosti je nutno zahladit a sprovodit ze světa. Rozvoj vyžaduje odvážné a zásadní změny. Bez odkladu je tak nutno podniknout naléhavé reformy. Každý ať se na nich velkodušně podílí, především ti, kdo pro své vzdělání, postavení nebo svou moc mohou udělat víc. Ať dají příklad a darují na tento účel něco ze svého majetku, jako to udělali někteří naši bratři biskupové.^[33] Splní tak očekávání lidí a budou věrni Duchu svatému, protože "kvas evangelia probudil a stále probouzí v srdcích lidí nepotlačitelnou touhu po důstojnosti"^[34].

33. Pouhá iniciativa jednotlivců a svobodná konkurence k úspěšnému rozvoji nepovedou. Nesmíme se vystavovat nebezpečí, že ještě zvětšíme majetky boháčů a moc silných a chudí že zůstanou ve své bídě a zotročení utlačovaných bude ještě utuženo. Jsou proto nutné programy,

kteří by podporovaly, podněcovaly, usměřňovaly a doplňovaly^[35] činnost jednotlivců a mezičlánků. Veřejná moc ať stanoví a uloží úkoly, které je třeba vykonat, vytkne cíle, jichž se má dosáhnout, a určí cesty, jak k nim dojít; jejím úkolem je totiž dávat podněty všem silám sdruženým v této společné akci. Je však zapotřebí, aby ke svému dílu připojila iniciativy jednotlivců a mezičlánků. Tak je možno vyhnout se nebezpečí kolektivizace nebo libovůle v plánování; ty nemají ohled na svobodnou vůli, a proto znemožňují naplňování základních lidských práv.

34. Každý program na zvýšení produkce má své oprávnění, jen pokud slouží člověku. Jeho úkolem je totiž zmenšovat nerovnosti, odstraňovat diskriminaci, osvobodovat lidi ode všeho, co je zotročuje, a tak je činit schopnými, aby si ve všech časných věcech polepšili, aby sami usilovali o svůj mravní pokrok a dále rozvíjeli své duchovní dary. Rozvoj znamená starat se jak o sociální, tak i hospodářský pokrok. Nestačí pouze zvyšovat všeobecný blahobyt, aby mohl být spravedlivě rozdělován. Nestačí podporovat technický rozvoj, aby se obývání země stalo lidštějším. Omyly předcházejících generací by měly být výstrahou pro rozvojové země, aby se v této oblasti uchránily nebezpečí. Jestliže v nejbližší budoucnosti převáží vláda techniků neboli *technokracie*, zrodí možná zla stejně závažná jako *liberalismus* včerejška. Ekonomika a technika nemají žádný smysl, nepromění-li se ve službu člověku. A člověk je doopravdy člověkem jen v té míře, v jaké on, pán svých skutků a soudce nad jejich hodnotou, je též strůjcem svého rozvoje, tak jak to odpovídá jeho přirozenosti, kterou mu dal nejvyšší Stvořitel a jejíž možnosti a požadavky na sebe dobrovolně bere.

35. Můžeme dokonce říci, že hospodářský růst závisí největší měrou na sociálním pokroku, který si klade za cíl. Proto musí být prvním stupněm rozvojového plánu odstranění negramotnosti. Hlad po vzdělání totiž není o nic méně krutý než hlad po pokrmu. Člověk negramotný trpí podvýživou ducha. Umět číst a psát, nabýt odborného vzdělání - to znamená získat důvěru v sebe a uvědomit si, že mohu jít vpřed s druhými. Ve svém poselství zasedání UNESCO v Teheránu v r. 1965 jsem řekl, že naučit člověka číst a psát je pro něj "činitelem prvního řádu v jeho sociálním zařazení i osobním obohacení, pro společnost že je to vynikající prostředek k hospodářskému rozvoji a pokroku"^[36]. Máme opravdu radost z toho, že v této věci už jednotlivci, státy i mezinárodní organizace mnoho vykonali: to oni jsou hlavními strůjci rozvoje, protože člověka uschopňují, aby se rozvíjel vlastní silou.

36. Člověk však není sám sebou, leč ve svém sociálním prostředí, v němž má nejdůležitější a prvotní význam rodina. Tento význam byl snad podle dob a míst zdůrazňován nadmíru, pokud působil umenšování základních práv lidské osoby. Staré sociální svazky v rozvojových zemích však budou ještě nějakou dobu nutné, ale je zapotřebí, aby se jejich příliš pevná pouta pozvolna uvolňovala. Avšak přirozená monogamická a stálá rodina, jak ji pojal ve svém úradku Bůh^[37] a jak ji křesťanské náboženství posvětilo, "v níž se stýkají různé generace a vzájemně si pomáhají získat vyspělejší moudrosti a sladit lidská práva s ostatními požadavky společenského života, je základem společnosti"^[38].

37. Je pravda, že příliš často znamená rychlý demografický růst další překážku rozvoje: počet obyvatelstva se zvyšuje rychleji než disponibilní zdroje obživy, takže se zdánlivě ocitáme ve slepé uličce. Za této situace nechybějí úmysly brzdit demografický růst radikálními opatřeními. Není pochyb, že veřejná moc má v mezích své pravomoci zasahovat, provádět vhodnou osvětovou činnost, realizovat vhodná opatření, pokud jsou ve shodě s požadavky mravního zákona a naprosto se zachovává spravedlivá svoboda manželů. Bez nezczitelného práva na manželství a na potomstvo neexistuje opravdová důstojnost člověka. O počtu dětí rozhodují po svědomitém uvážení rodiče; před Bohem, před sebou samými, před dětmi, které už mají, a před společenstvím, k němuž náležejí; a jsou přitom poslušni hlasu svého svědomí, poučeného autenticky vykládaným Božím zákonem a posilovaného důvěrou v Boha.^[39]

38. V práci na rozvoji pomáhají často člověku, který má v rodině své hlavní a první životní prostředí, oborové organizace. Jsou sice zakládány proto, aby hájily zájmy svých členů, ale mají i velkou odpovědnost při úkolu vychovávat, jež mohou a musí plnit. Prostřednictvím své osvěty a výchovy, kterou poskytují, mohou velmi přispět k tomu, aby všichni nabyli smyslu pro obecné blaho a pro závazky, které vůči němu každý má.

39. Každá sociální činnost je vázána na určitou nauku. Křesťan ovšem nemůže přijmout nauky, které mají za základ *materialistickou a ateistickou filozofii* a nedbají ani na zaměření života k poslednímu cíli, ani na svobodu a lidskou důstojnost. Jestliže však jsou tyto nejvyšší hodnoty zabezpečeny, pak je pluralismus oborových i odborářských organizací přípustný a z určitého hlediska i užitečný, když totiž chrání svobodu a vyvolává zdravé soupeření. Upřímně vyjadřujeme uznání všem, kteří na tomto poli nezištně pracují ve službách svých bratří.

40. Kromě oborových organizací jsou zapojeny do práce též kulturní instituce; jejich význam pro rozvoj je neméně důležitý. "Budoucí osud světa je v nebezpečí, nepovstanou-li lidé skutečně moudří," vážně upozorňuje sněm a dodává: "Je třeba připomenout, že leckteré národy hospodářsky chudší, ale moudrostí bohatší, mohou ostatním neobyčejně přispět."^[40] Každá země, ať bohatá nebo chudá, má kulturu, kterou přijala od předků: jsou to zřízení, jež vyžaduje pozemský život včetně vyšších projevů duševního života - uměleckých, intelektuálních a náboženských. Pokud jsou v nich opravdové lidské hodnoty, byl by velký omyl, kdyby je někdo chtěl obětovat ve prospěch kulturních hodnot zvenčí. Národ, který by s tím souhlasil, ztratil by to nejlepší, co má, a aby žil, vzdal by se toho, co tvoří smysl jeho života. Také pro národy platí Kristovo napomenutí: "Neboť co prospěje člověku, když získá celý svět, ale jeho duše utrpí škodu?"^[41]

41. Chudší národy nikdy nebudou dost na stráž před pokušením, které jim přichází od bohatých národů. S ukázkou svých úspěchů v technické a kulturní civilizaci jim totiž často ukazují příklad činnosti zaměřené hlavně na dosažení hmotného blahobytu. Ne že by sám o sobě směřoval proti duchu. Právě naopak, lidský duch se může, "více uvolněný z poroby věcí, snadněji povznést k uctívání Stvořitele a k nazírání na něho"^[42]. Avšak "přístup k Bohu může často znesnadňovat i dnešní civilizace, ne snad sama o sobě, ale proto, že je příliš zapletena do pozemských věcí"^[43]. Rozvojové země si tedy z toho, co se jim nabízí, musí umět vybrat: kriticky zvážit a odmítnout hodnoty nepravé, které kazí charakter lidského života, a na opak zdravé a užitečné přijmout, aby je spolu se svými vlastními hodnotami podle své povahy dále rozvíjely.

42. Tento humanismus v plném smyslu slova je třeba rozvíjet.^[44] A je to něco jiného než péče o celistvý, všestranný rozvoj celého člověka a celého lidstva? Okleštěný humanismus, uzavřený hodnotám ducha a Bohu, jenž je jejich pramenem a zdrojem, může nabýt vrchu jen zdánlivě. Jistě, člověk může pořádat pozemské věci bez Boha, ale "bez Boha je může řídit jen proti člověku. Proto humanismus oddělený od všeho ostatního je humanismus nelidský"^[45]. Pravý humanismus je pouze ten, který je zaměřen ke svrchovanému Bohu a uznává povolání, kterého se člověku dostalo a které dává lidskému životu pravý ráz. Člověk tedy v žádném případě není sám sobě poslední normou; dosahuje své důstojnosti jen tím, že sám sebe přesahuje. Správně to vyjádřil Blaise Pascal: "Je hodno podivu, jak člověk sám sebe nezměrně přesahuje."^[46]

II. část

Za solidární rozvoj lidstva

43. Všestranný rozvoj člověka může existovat jedině spolu se solidárním rozvojem lidstva. Řekli jsme to v Bombaji: "Jednotlivec se musí setkat s jednotlivcem, národy se musí setkat jako bratři a sestry, jako Boží děti. V tomto vzájemném porozumění a přátelství, v tomto posvátném společenství musíme začít rovněž společně pracovat a budovat společnou zdárnou budoucnost lidstva."^[47] Navrhovali jsme tam dále hledat konkrétní a účinné prostředky organizace a spolupráce, abychom dali pro všechny k dispozici to, co máme, a tak budovali právě společenství mezi všemi národy.

44. Tato povinnost se týká v první řadě zámožnějších. Jejich závazky tkví v přirozeném a nadpřirozeném bratrství lidí a projevují se trojím způsobem: nejprve povinností k solidaritě, pomoci, kterou bohaté národy musí poskytovat rozvojovým zemím; povinností sociální spravedlnosti, která záleží v odstranění toho, co je na hospodářských vztazích mezi národy bohatšími a slabými nesprávné; konečně povinností k lásce vůči všem, k vytváření lidštějšího světa pro všechny, kde všichni mají dávat i přijímat, aniž by pokrok jedněch byl překážkou rozvoje druhých. Tato věc je skutečně vážná, protože na ní závisí budoucnost lidské civilizace.

1. POMOC SLABÝM

45. "Když bratr nebo sestra nebudou mít do čeho se obléci a budou mít nedostatek denní obživy, a někdo z vás jim řekne: 'Tak jděte s Pánem Bohem! Zahřejte se a najezte se' - ale nedáte jim, co potřebují pro své tělo, co je to platné?"^[48] Dnes už nikdo nemůže přehlížet, že v některých světadílech trpí nesčítelně mnoho mužů a žen hladem; nesmírně mnoho dětí je nedostatečně živeno, takže jich velký počet umírá v mládí; u mnoha jiných je z tohoto důvodu ohrožen růst a duševní rozvoj, a tak jsou celé kraje odsouzeny k chmurné beznaději.

46. Úzkostná volání o pomoc se už ozvala. Vřele byla přijata výzva našeho předchůdce blahé paměti Jana XXIII.^[49] Opakovali jsme ji i my ve svém vánočním poselství v roce 1963^[50] a opět na podporu Indie v roce 1966^[51]. S velkomyslností pokračuje boj proti hladu, jak ho začala mezinárodní Organizace pro výživu a zemědělství (FAO) - za podpory Apoštolského stolce. Naše *Caritas internationalis* je činná všude na světě a mnoho katolíků z podnětu našich bratří biskupů neúnavně pracuje, aby pomohli těm, kdo strádají, a tím víc a víc rozšiřují okruh svých bližních.

47. Avšak to všechno, právě tak jako ani soukromé a státní investice, dary a půjčky, nestačí. Nejde totiž jen o to zvítězit nad hladem a zmírnit chudobu. Nestačí jen bojovat proti bídě, i když je to naléhavé a nutné. Je třeba zabezpečit takové soužití, kde by každý člověk bez rozdílu původu, náboženství a národnosti mohl vést život skutečně lidský, prostý otročení lidem nebo nedostatečně spoutané přírodě; svět, v němž svoboda není jen prázdné slovo a v němž chudý Lazar může zasednout u jednoho stolu s bohatým.^[52] To vyžaduje od bohatých velkou míru šlechetnosti, mnoho dobrovolných obětí a neúnavné úsilí. Každý musí zpytovat svědomí, které poukazuje na nové požadavky dnešní doby. Je každý člověk ochoten svými penězi podporovat akce a opatření ve prospěch chudých? Platit více daní, aby veřejná moc mohla zvětšit svou pomoc na rozvoj druhých? Koupit dovezené výrobky za vyšší cenu, aby výrobci bylo zapláceno spravedlivěji? Je ochoten v případě potřeby, je-li mladý, odejít ze své vlasti, aby pomáhal novým národům v jejich rozvoji?

48. Protože povinnost solidarity zahrnuje i národy, "je závažnou povinností hospodářsky vyspělých národů pomáhat rozvojovým národům"^[53]. Tuto nauku sněmu musíme uvést ve skutek. Ačkoli panuje shoda v tom, že každý národ smí darů, které mu dala Prozřetelnost jako

plod jeho práce, na prvním místě užívat sám, přesto si žádný národ nesmí chtít ponechat své bohatství jen pro sebe. Každý národ má vyrábět více a lépe, aby zabezpečil všem svým příslušníkům opravdu dobrou životní úroveň a aby se vytvářely prostředky k solidárnímu rozvoji celého lidstva. Při rostoucí bídě rozvojových zemí musíme tedy považovat za normální, aby vyspělé státy obětovaly část své produkce k uspokojení potřeb jiných; rovněž je normální, aby vyškolily učitele, inženýry, techniky a vědce, kteří dají své odborné znalosti a svou dovednost do služeb rozvojových zemí.

49. Ještě jednou zopakujme: přebytky bohatých zemí mají prospívat zemím chudým. Zásada, která kdysi platila ve prospěch nejbližších, musí být dnes uplatněna ve světě na všechny, kdo potřebují pomoci. První výhody z toho budou mít bohatí. Avšak jejich lakomství, bude-li dlouho trvat, na ně svolá Boží tresty a vzbudí hněv chudých; následky jsou nepředvídatelné. Státy, které jsou dnes bohaté, ale sobecké, poškozují vše, co mají, kladou-li ctižádost více mít až za ctižádost více být. Je to s nimi jako s boháčem v podobenství, kterému pole přinesla hojnou úrodu a který nevěděl, kam ji naskládat: "Bůh mu však řekl: 'Blázne, ještě této noci budeš muset odevzdat svou duši.'"^[54]

50. Aby se toto úsilí setkalo s plným úspěchem, nesmí zůstat roztržštěno, a tím méně z důvodů prestižních nebo mocenských poznamenáno vzájemnými rozpory; dnešní doba žádá programy, které jsou ve vzájemném souladu. Program je účinnější a lepší než jen příležitostná pomoc z dobré vůle. Program předpokládá, jak bylo řečeno dříve, důkladné studium, stanovení cílů, určení prostředků k jejich dosažení, seskupení sil, aby se čelilo nynějším potřebám a předvídatelným požadavkům. A co víc, program přesahuje rámec čistě hospodářského růstu a sociálního rozvoje: dává smysl a hodnotu dílu, které chceme uskutečnit, a když se zlepší řád světa, zvýší se tím i důstojnost a síla člověka.

51. Musíme však jít ještě dále. Na mezinárodním eucharistickém kongresu v Bombaji jsme žádali od vlád států, aby část výdajů na zbrojení použily k založení *velkého světového fondu*, z něhož by se pomohlo nejchudším národům.^[55] Účinný nástroj především proti bídě je zároveň účinným nástrojem rozvoje národů. Jedině spolupráce na úrovni světové, jejímž symbolem a nástrojem by byl zmíněný světový fond, by zároveň umožnila jednak překonat neplodné soupeření, jednak přinést plodný a pokojný dialog mezi všemi národy.

52. Jistě, mohou zůstat uchovány dvoustranné a vícestranné smlouvy: poskytují možnost nahradit vztahy závislosti a zahořklosti, které jsou pozůstatky kolonialismu, vztahy přátelskými, budovanými na základě právní a politické rovnosti. Když budou tyto smlouvy začleněny do programu spolupráce na světové úrovni, nebudou vzbuzovat žádné podezření. Ti, kterým tyto smlouvy přinášejí výhody, mají méně důvodů k nedůvěře a méně se obávají některých jevů takzvaného neokolonialismu, v němž se pod rouškou finanční a technické pomoci potlačuje politická svoboda, vykonává politický nátlak a zároveň se projevují snahy o hospodářskou nadvládu, aby se upevnila nebo vytvořila oligarchie.

53. Kdo by neviděl, že by takový fond mohl zabránit mnohemu plýtvání penězi, k němuž vede strach nebo pýcha? Když tolik národů trpí hladem, tak mnoho rodin žije v bídě, tolik lidí je v nevědomosti, chybí tolik vhodných škol, nemocnic a obytných domů, pak se každé veřejné i soukromé rozhazování, každé vydání vedené národní nebo osobní ctižádostí, jakékoliv horečné závody ve zbrojení stávají očividným a nesnesitelným zlořádem. Považujeme za svou závažnou povinnost něco takového otevřeně odsoudit. Kéž by odpovědní činitelé dali na náš hlas, než bude pozdě.

54. Je tedy bezpodmínečně nutné, aby mezi všemi národy začal dialog, k němuž jsme snažně vybízeli ve své první encyklice *Ecclesiam suam*^[56]. Takový dialog mezi zeměmi, které pomoc poskytují, a těmi, které ji přijímají, by umožnil správné rozdělení pomoci, a to nejen podle velkodušnosti a možností dárců, ale též podle skutečných potřeb a možností využití

těch, kterým se jí dostává. Rozvojové země již nebudou vystaveny nebezpečí zatížení dluhy tak velkými, že jejich splácení potom pohltí převážnou část jejich důchodu. Placení úroků a lhůta splácení půjčky by mohly být upraveny tak, aby byly únosné pro jedny i druhé; byla by vytvořena rovnováha mezi dary, bezúročnými nebo nízkou zúročenými půjčkami a délkou umoření. Těm, kdo pomoc poskytují, mohou být poskytnuty záruky týkající se užití finančních prostředků, že jich bude užito podle dohodnutého plánu a účelně; poskytovaná pomoc nesmí podporovat lenost a příživnictví. Ti, kdo pomoc přijímají, budou moci právem požadovat nevměšování do svých vnitřních záležitostí a společenského řádu. Jsou to suverénní státy, a proto jim přísluší spravovat své vlastní záležitosti, určovat svou politiku a podle vlastního uvážení volit svůj vlastní společenský systém. Jde tedy o to, svobodně uskutečňovat vzájemnou pomoc, vytvořit rovnoprávným partnerstvím společenství skutečně důstojné člověka.

55. Tento úkol se zdá být nemožný v zemích, v nichž starost o každodenní existenci vyplňuje celý život rodin, takže ani nemohou přijít na to, že by si mohly připravit méně strastiplný zítřek. Ale právě těmto mužům a ženám musíme pomoci; musíme je přesvědčit, aby sami vzali do svých rukou zlepšování své situace a postupně k němu sami hledali nové prostředky. Toto společné dílo bezesporu vyžaduje společné, vytrvalé a odvážné úsilí. Každý však ať je přesvědčen o tom, že je nutné bez prodlení se do této práce dát; Vždyť jde o život chudých národů, o svornost občanů v rozvojových zemích, ba o sám mír na celém světě.

2. SPRAVEDLNOST V OBCHODNÍCH VZTAZÍCH

56. Avšak i rozsáhlé úsilí finanční a technické pomoci rozvojovým zemím by bylo marné, kdyby ovoce této pomoci přišlo z velké části nazmar následkem nevyrovnaných obchodních vztahů mezi zeměmi bohatými a chudými. Vždyť důvěra chudých zemí by byla otřesena, kdyby nabyly dojmu, že bohaté země od nich vyžadují vrácení toho, co jim už daly.

57. Vysoce průmyslově vyspělé národy vyvázejí především vlastní hotové výrobky, zatímco hospodářství málo vyvinutá mají na prodej jen suroviny a zemědělské plodiny. Díky technickému pokroku hodnota hotových výrobků rychle stoupá a jdou dobře na odbyt. Naproti tomu produkty z rozvojových zemí jsou vystaveny rozsáhlým a prudkým cenovým výkyvům, takže nelze vůbec uvažovat o růstu jejich hodnoty. Z toho plynou pro země s málo rozvinutým průmyslem vážné nesnáze, když chtějí z exportu svých výrobků udržet vyrovnaný státní rozpočet a realizovat rozvojové programy. A tak se chudé národy stávají ještě chudšími, kdežto bohaté ještě bohatšími.

58. Pravidla volného obchodu sama o sobě nemohou tedy řídit celosvětové mezinárodní vztahy. Naopak jsou prospěšná, jde-li o partnery, jejichž hospodářské podmínky se od sebe příliš neliší; dokonce podněcují další rozvoj a podle zásluhy odměňují výkonnost. Proto v nich vidí průmyslově vyspělé země spravedlivý zákon. Jinak je tomu, nutno říci, jsou-li podmínky obou zemí příliš rozdílné: ceny, na nichž se obchodníci liberálně shodnou, mohou mít veskrze nespravedlivé následky. Třeba přiznat, že základní zásada takzvaného *liberalismu* jako normy obchodování se tu ukazuje velice pochybenou.

59. Stále ještě platí učení našeho předchůdce Lva XIII. v encyklice *Rerum novarum*: aby byla při smlouvě zaručena spravedlnost, nestačí souhlas partnerů, jsou-li v příliš nerovné vzájemné situaci; zásadu vzniku smluv na základě dohody stran nutno podříditi požadavkům přirozeného práva.^[57] Co se v encyklice učí o spravedlivé mzdě jednotlivým dělníkům, platí přiměřeně i o mezinárodních smlouvách: směnné hospodářství nemůže spočívat jenom na principech svobodné a neomezené soutěže, protože ta velmi často vede k hospodářské diktatuře. Volná směna zboží je proto spravedlivá jen tehdy, když je ve shodě s požadavky sociální spravedlnosti.

60. Ostatně hospodářsky vyspělé země to už samy dobře pochopily, když se snaží vhodnými opatřeními zajistit uvnitř svého hospodářství jistotu, kterou by mohlo volné soutěžení ponechané samo sobě ohrozit. Proto často poskytují dotace zemědělství a výdaje s tím spojené ukládají ostatním, výnosnějším hospodářským odvětvím. Aby dále pomohly vzájemným obchodním stykům, především uvnitř společného trhu, snaží se svou finanční, daňovou a sociální politikou vyrovnávat rozdíly v postavení na trhu tím, že se snaží méně prosperujícím průmyslovým odvětvím vytvořit podmínky přiměřené jejich situaci.

61. V této věci je nutno měřit všem stejně. To, co zachovává národní hospodářství jednotlivých států a co se povoluje hospodářsky vyspělým státům, to se jistě má zachovávat i v obchodních vztazích mezi zeměmi bohatými a chudými. Není třeba odstranit z obchodu konkurenci, ale musí být držena v mezích, které ji činí spravedlivou a čestnou, tedy lidskou. Při obchodních stykách mezi hospodářstvími vyspělými a rozvojovými existují situace velmi rozdílné a skutečné možnosti velmi nerovné. Sociální spravedlnost žádá, aby se výměna zboží mezi národy - má-li být v souladu s požadavky lidskosti a mravnosti - uskutečňovala mezi partnery, kterým se poskytnou víceméně stejné možnosti nákupu a prodeje. Toho se jistě nedosáhne rychle. Avšak abychom toho jednou dosáhli, musíme už nyní vytvořit skutečnou rovnost při jednáních a vytváření cen. Také zde by mohly být užitečné i mezinárodní smlouvy zahrnující více národů: stanovily by všeobecné zásady, s jejichž pomocí by se regulovaly ceny, podporoval rozvoj výrobních sil a vznikající průmysl. Nelze nevidět, že takové společné úsilí o dosažení větší spravedlnosti v obchodních vztazích mezi národy může účinně pomoci rozvojovým zemím; tato pomoc by měla účinky nejenom bezprostřední, nýbrž i trvalé.

62. Jsou ale i jiné překážky, které dnešnímu lidskému společenství brání stát se spravedlivějším a spočinout pevněji a plněji na solidaritě budování spravedlivé společnosti, uspořádané podle principu vzájemné solidarity: nacionalismus a rasismus. Je totiž všeobecně známo, že národy, které teprve nedávno získaly politickou nezávislost, si žárlivě střeží svou dosud křehkou národní jednotu a hledí si ji všemožně chránit. Je také samozřejmé, že národy se starou kulturou jsou hrdé na dědictví, které jim odevzdali předkové. Tyto oprávněné city musí však být převýšeny všeobecnou láskou, která zahrnuje všechny členy lidské rodiny. Nacionalismus rozděluje národy a škodí jejich skutečnému dobru. Obzvláště škodlivě působí tam, kde slabost národního hospodářství naopak žádá spojit úsilí, znalosti a finanční prostředky k uskutečnění rozvojových programů a k posílení hospodářské a kulturní výměny.

63. Rasismus dnes nenacházíme jenom u národů, které teprve nedávno dosáhly politické samostatnosti, kde nastoupil namísto rivality mezi kmeny a politickými stranami, k velké škodě pro spravedlnost a k nebezpečí pro občanský mír. V době kolonialismu často vyvolával konflikty mezi kolonizátory a domácím obyvatelstvem, bránil plodnému vzájemnému porozumění a následkem skutečných nespravedlností vyvolával ostré zášti. Rasismus stále ještě překáží spolupráci mezi rozvojovými zeměmi a je semeništem rozbroju a nenávisti uvnitř států, když jsou totiž jednotlivci nebo rodiny pro svůj původ nebo pro barvu pleti nespravedlivě vystaveni diskriminaci bez ohledu na nezcizitelná práva lidské osoby.

64. Taková situace, plná nebezpečí pro budoucnost, nás hluboce zarmocuje. Chováme přesto naději, že stále víc a více pocíťovaná nutnost spolupráce, rostoucí smysl pro solidaritu nakonec zvítězí nad neporozuměním a vším sobectvím. Doufáme také, že rozvojové národy přijmou jako podnět a výhodu, že s nimi sousedí jiné národy v téže situaci; že s nimi svá rozsáhlá teritoria spojí do jednoho celku, v němž by spojeným úsilím každý podporoval rozvoj svého národa. Věříme dále, že vypracují společné programy, zkoordinují své investice, rozdělí si výrobu a zorganizují výměnu zboží. A konečně nás posiluje naděje, že některé nebo téměř všechny multilaterální a mezinárodní organizace najdou prostřednictvím nutné reorganizace cesty, jak umožnit rozvojovým národům vyjít ze slepé uličky, v níž se ocitly, a

jak jim pomoci najít prostředky, respektující jejich národní charakter, k uskutečnění sociálního a lidského rozvoje.

65. O to je třeba se bezpodmínečně snažit. Zdá se, že si stále více razí cestu účinná světová solidarita; měla by dovolit všem národům, aby byly samy budovateli své vlastní šťastné budoucnosti. Vzájemné vztahy mezi národy se dosud příliš často zakládaly zákonitě na násilí - a to se bohužel stalo pro minulost příznačným. Kež nadejde věk míru, v němž mezinárodní vztahy budou ve znamení vzájemné úcty a přátelství, vzájemné pomoci a spolupráce, směřující k obecnému vzestupu, při níž každý s odpovědností přijímá závazky a povinnosti. Mladší a slabší národy se dožadují účasti na budování lepšího světa, v němž by byla více chráněna práva i povinnosti jednoho každého. Jejich přání je naprosto oprávněné, proto mu musí každý dopřát sluchu a vyplnit je.

3. LÁSKA KE VŠEM

66. Lidstvo strádá těžkou chorobou. Její příčina netkví ani tolik v tom, že přírodní bohatství se ztenčuje nebo že si je sobecky přivlastňuje několik málo jedinců, ale spíše v uvolnění bratrských svazků jak mezi jednotlivci, tak mezi národy.

67. Proto nikdy nepřestaneme zdůrazňovat, že pohostinnost - a ta je povinností lidské solidarity stejně jako křesťanské lásky - připadá kromě rodin také státním kulturním institucím, které takovou službu nabízejí. Je totiž třeba zvýšit počet rodin a domovů, které by se ujímaly zejména mládeže. Domovy nutno utvářet tak, aby chránily mladé lidi před samotou, zoufalstvím a úzkostí, které je oslabují; dále aby zamezily životní frustraci v situaci, kdy to mladé osudově nutká srovnávat extrémní bídu své vlasti s luxusem a plýtváním, jímž jsou téměř zaplaveni; rovněž aby byli uchráněni před podvrtnými naukami a před agresivními úmysly, které se jich zmocňují, když myslí *na tolik nezasloužené bídy* doma,^[58] a konečně se již srdečným bratrským pohostinstvím dá příklad vzorného života, kde je v úctě opravdová a účinná křesťanská láska a náležitá úcta k nejvyšším duchovním hodnotám.

68. Je bolestné na to pomyslet: mnoho mladých lidí, kteří přišli do vyspělých zemí, aby tam získali vědomosti, odborné znalosti a vzdělání a jednou mohli lépe sloužit své vlasti, nabývají tam sice vzdělání vysoké úrovně, ale příliš často ztrácejí úctu k hodnotám, které jsou nejednou jako drahocenné dědictví uloženy v kulturách, v nichž vyrostli.

69. Stejně pohostinství musíme poskytovat dělníkům pracujícím přechodně v cizích zemích, kteří žijí často za podmínek člověka nedůstojných a musí velmi šetřit, aby poněkud pomohli svým rodinám, které zůstaly doma v bídě.

70. Naše další doporučení platí těm, které jejich zaměstnání vede do zemí, jež se teprve nedávno otevřely industrializaci: průmyslníkům, obchodníkům, podnikatelům a správním úředníkům velkých společností. Stává se, že ve své zemi jednají se smyslem pro sociální hledisko; proč se však snižují k sobectví krutému dvojnásob, když jdou pracovat do rozvojových zemí? Jejich lepší situace by je právě naopak měla nabádat, aby se právě tam, kam je přivedly hmotné zájmy, stali průkopníky sociálního pokroku a lidského povznesení. Jejich podnikatelský talent by jim měl pomoci nalézt prostředky, jak zhodnotit práci domácího obyvatelstva, jak vychovávat kvalifikované dělníky, jak připravovat inženýry a vedoucí pracovníky, jak dát příležitost jejich osobní iniciativě, krok za krokem je uvádět na vyšší místa a připravovat, aby se v nepřilíh daleké budoucnosti mohli podílet na odpovědném vedení. Do té doby ať vztahy mezi vedoucími a podřízenými vždycky řídí spravedlnost. Vzájemné povinnosti necht' jsou řízeny řádnými smlouvami. Necht' konečně nikdo, ať zastává jakékoli postavení, není nespravedlivě vydán libovůli druhého!

71. Ostatně je důvod k velké radosti: mezinárodní či bilaterální organizace, nebo i soukromé společnosti posílají stále více odborníků na pomoc rozvojovým zemím; "při výpomoci se mají

chovat ne jako vládcí, ale jako pomocníci a spolupracovníci"^[59]. Kterýkoli národ totiž velmi rychle pozná, zda ti, kdo mu přicházejí na pomoc, to dělají z dobré vůle, nebo ne; zda přinášejí jen technické znalosti, nebo zda chtějí také podporovat lidskou důstojnost. Národ jejich poselství bezpochyby odmítne, nebude-li prodchnuto bratrskou láskou.

72. S nezbytnými odbornými znalostmi je třeba spojovat i opravdové známky skutečné lásky. Těmto odborníkům musí být zcela cizí jakákoli národní pýcha a jakýkoli druh rasových předsudků, musí se učit spolupracovat se všemi. Ať jsou si dobře vědomi, že jejich odborné znalosti jim nedávají převahu ve všech oblastech. Kultura, která je utvářela, jistě obsahuje prvky všeobecného humanismu, ale nelze ji pokládat za jedinou a nemá být vůči jiným kulturám pohrdavá; proto ji není možné zavádět jinde bez přizpůsobení. Ti, kdo na sebe takový závazek berou, musí hledět poctivě se seznámit s dějinami hostitelské země a odhalit sílu a bohatství její kultury. Tak dojde ke sblížení, které bude prospěšné pro obě kultury.

73. Upřímný dialog jak mezi různými kulturami, tak i mezi jednotlivými lidmi, vytváří bratrské smýšlení. Realizace rozvojových programů spojí národy ke společným akcím tehdy, budou-li naprosto všichni, počínaje vládami a jejich zástupci, až po posledního odborníka, prodchnuti bratrskou láskou a vedeni upřímnou touhou upevnit civilizaci celosvětové solidarity. Pak začne dialog zaměřený na člověka, a ne na suroviny nebo na techniku. Takový dialog bude ještě užitečnější, poskytne-li národům, které se ho účastní, prostředky k jejich hospodářskému i duchovnímu růstu; když se technici budou chovat jako vychovatelé; když jejich poučování zdůrazní i vyšší prvek duchovní a mravní dokonalosti, a tím způsobí nejen hospodářský, ale též lidský rozvoj. Pak zůstane přátelské sblížení pevné, i když rozvojová pomoc skončí. Kdo by neviděl, jak velice mohou takové vztahy přispět k zachování světového míru?

74. Víme, že mnoho mladých lidí už s nadšením a ochotou odpovědělo na výzvu našeho předchůdce blahé paměti Pia XII. k vytvoření laického misionářského hnutí.^[60] Víme také, že další mladí lidé se dobrovolně dávají k dispozici oficiálním i soukromým institucím, které si vzaly za úkol pomoc rozvojovým národům. S mimořádnou radostí se dozvídáme, že v některých státech se může *vojenská služba* nahradit *službou sociální* nebo zkrátka jinou službou - aspoň zčásti. Žehnáme takovým iniciativám a lidem dobré vůle, kteří je uskutečňují. Kéž všichni, kdo vyznávají, že jsou učedníky Kristovými, uposlechnou jeho výzvy: "Neboť jsem měl hlad, a dali jste mi najíst; měl jsem žízeň, a dali jste mi napít; byl jsem na cestě, a ujali jste se mě; byl jsem nahý, a oblékli jste mě; byl jsem ve vězení, a přišli jste ke mně."^[61] Nikdo nemůže zůstat lhostejný k osudu svých bratří, kteří živoří v bídě, jsou vydáni na pospas nevědomosti a jsou oběťmi životní nejistoty. Srdce kteréhokoli křesťana musí mít soucit s touto bídou, jako ho mělo srdce Kristovo, když říkal: "Je mi líto zástupů."^[62]

75. Všichni ať vroucně prosí Boha, Otce všemohoucího, aby si lidstvo uvědomilo velká zla a aby je všichni s moudrostí a rozhodností hleděli odstranit. S touto modlitbou musí být v souladu i odhodlaná vůle zapojit se podle svých sil a možností do boje proti nedostatečnému rozvoji. Kéž si všichni lidé, sociální skupiny a celé národy bratrsky podají ruce, kéž silní dopomáhají slabým k pokroku, do této práce kéž nezištně vkládají všechn svůj um, své nadšení a svou nezištnou lásku. Ten, kdo je prodchnut opravdovou láskou, je velmi vynalézavý v odhalování příčin bídy, v nacházení prostředků, jak proti ní bojovat a jak nad ní rázně zvítězit. Jako pravý tvůrce pokoje "půjde svou cestou, plný radosti bude vlévat světlo a milost do lidských srdcí na celém světě a bude je učit odhalovat bez ohledu na hranice tvář bratří, tvář přátel"^[63].

Rozvoj je nové jméno pro mír

76. Příliš velké hospodářské, sociální a kulturní rozdíly mezi národy vyvolávají napětí a nesváry a často ohrožují mír. Po návratu z naší mírové cesty ke Spojeným národům jsme řekli

Otcům na ekumenickém koncilu tato slova: "Předmětem našeho zamyšlení musí být životní podmínky v rozvojových zemích; řečeno jasněji: naše láska k chudým ve světě – a je jich bez počtu – se musí stát pozornější, účinnější, velkomyslnější."^[64] Bojovat proti bídě a nespravedlnosti znamená spolu se zvyšováním blahobytu pracovat i na lidském a duchovním rozvoji všech, a tím na blahu celého lidstva. Mír se totiž nedá obnovit jen tím, že se zřekneme války, stejně jako není pouhou výslednicí stále nejisté rovnováhy sil. Mír se buduje den ze dne, a to tím, že usilujeme o řád, jež chtěl Bůh a který naléhavě vyžaduje dokonalejší spravedlnost mezi lidmi.^[65]

77. Protože rozvojové národy jsou budovateli svého vlastního pokroku, berou jen na sebe odpovědnost, které nikterak nebudou moci dostat, budou-li žít jedni od druhých izolováni. Oblastní smlouvy o vzájemné pomoci mezi slabšími národy, rozsáhlé podpůrné dohody a konečně ujednání o společných programech, jsou milníky na této cestě, která podporuje civilizační pokrok, a tím vede k míru.

78. Tato mezinárodní spolupráce na světové úrovni vyžaduje instituce, které by ji připravovaly, koordinovaly a řídily do doby, než se ustaví všeobecně uznávaný právní řád. Z celého srdce povzbuzujeme k činnosti organizace, které již dlouho pečují o civilizační rozvoj, a vyslovujeme přání, aby jejich autorita rostla. "Vaším úkolem," řekli jsme mezi jiným zástupcům Spojených národů v New Yorku, "je sbratřit nejenom některé, ale všechny národy ... Kdo by neviděl, jak je nutné postupně dojít k vytvoření světové autority, která by dovedla účinně jednat v rovině právní i politické?"^[66]

79. Někteří lidé snad budou považovat tyto naděje za utopii. Může se však stát, že se ukáže mylným jejich realismus, protože si dosud neuvědomili dynamismus tohoto století, v němž lidé chtějí žít v těsnějších bratrských vztazích, a ačkoli jsou spoutáni nevědomostmi, omyly a proviněními a často upadají zpět do barbarství nebo bloudí daleko od cesty spásy, přesto – a třeba i bezděky – se přibližují ke svému Stvořiteli. Ovšemže toto snažení o lidštější způsob života vyžaduje námahu a zahrnuje i nepříjemnosti: avšak právě útrapy, když je na sebe bereme z lásky k bratřím a k jejich prospěchu, mohou velmi přispět k pokroku lidské rodiny. Křesťané totiž vědí, že oni, protože jsou spojeni se smírnou obětí božského Spasitele, nejvíce napomáhají k *budování Kristova těla*, aby došlo své plnosti ve shromáždění Božího lidu.^[67]

80. Protože však je tuto cestu nutno vykonat v solidární jednotě myšlení a vůle všech lidí, pokládám za svou povinnost všechny upozornit na to, že jde o proces velice závažný a rozsáhlý a že je nanejvýš nutno ho uskutečnit. Nadešla hodina činu: běží totiž o život tolika nevinných dětí, o povznesení tolika nešťastných rodin na lidsky důstojnou životní úroveň, o mír ve světě a o budoucnost civilizace. Všichni lidé a všechny národy musí tak významný proces vzít za svůj.

Závěrečná výzva

81. V první řadě vyzýváme všechny své katolické syny a dcery. V rozvojových zemích, stejně jako jinde, musí laici přijmout za svůj úkol zlepšit pozemský řád. Přísluší-li hierarchii učit mravním zásadám, jimiž je třeba se v této oblasti řídit, a s autoritou je vykládat, pak laikům přísluší, aby ze své svobodné iniciativy, aniž by čekali na pokyny a směrnice, hleděli proniknout křesťanským duchem nejen smýšlení a mravy, ale i zákony a zřízení společnosti, ve které žijí.^[68] Je jistě nutné ledacos změnit a dnešní poměry důkladně reformovat. Ti, kteří se do těchto změn pustí, musí se ze všech sil snažit vdechnout jim ducha evangelia. Zvláště katolické muže v zámožnějších zemích prosíme, aby nabídli své znalosti a svou intenzivní pomoc veřejným i soukromým organizacím, občanským i církevním, které pracují na odstraňování potíží rozvojových zemí. Jistě jim bude záležet na tom, aby stáli v první řadě mezi těmi, kdo nelitují žádné námahy, aby u všech národů vznikly na základě mravních norem spravedlivé zákony bez diskriminací.

82. Nepochybuje dále, že všichni, kdo se počítají mezi křesťany a jsou proto našimi bratry, ochotně zvýší své společné úsilí, aby lidé zkontrolovali své sobectví a aroganci, vzdali se soupeření a rozbrojů, ovládli se ve svých nespravedlivých nárocích a všem tak otevřeli cestu k lidštějšímu životu, kde se budou lidé milovat jako bratři a bratrsky si budou pomáhat. Ještě nyní také s dojetím vzpomínáme na setkání v Bombaji s příslušníky mimokřesťanských vyznání a znovu tyto naše bratry nabádáme, aby celým srdcem a celým rozumem usilovali o vytvoření takových životních podmínek pro všechny lidi, jaké jsou důstojné Božích dětí.

83. Nakonec se obracíme ke všem lidem dobré vůle, kteří si jsou vědomi toho, že cesta k míru vede pouze přes kulturní a hospodářský rozvoj. Zástupci v mezinárodních organizacích, politici, žurnalisté, vychovatelé a učitelé, vy všichni, každý na svém místě, si uvědomte, že máte být každý podle svého povolání - budovateli nového světa. Co se týká nás, prosíme za vás všemohoucího Boha, aby vás osvětlil a posílil, abyste v těchto vážných otázkách vyburcovali veřejné mínění a národy nadchli pro jejich řešení. Vychovatelé, na vás je, abyste již u dětí probouzeli lásku k strádajícím národům. Žurnalisté, snažte se předkládat nám jak to, co se již vykonalo k uskutečnění vzájemné pomoci mezi národy, tak i žalostnou podívanou na tolik běd, od kterých se lidé jednoduše odvracejí, aby je nepřipravovaly o jejich duševní klid. Zámožní musí totiž alespoň vědět, že u jejich dveří stojí chudí a čekají na drobty z jejich bohatě prostřených stolů.

84. Státníci, vaší povinností je mobilizovat své národy k účinnější světové solidaritě a přesvědčit je, že stačí omezit svůj přepych a odstranit plýtvání, aby bylo možné podporovat rozvoj a zachovat mír. Především na vás, představitelé mezinárodních organizací, závisí, zda místo nebezpečného a neplodného zbrojení nastoupí přátelská, mírová a nezištná spolupráce za dosažení solidárního rozvoje lidstva, v němž všichni lidé budou moci stále více rozvíjet své vlohy.

85. Protože však - je namístě přiznat - lidem se vede špatně přechásto proto, že o těchto věcech nedostatečně přemýšlejí a uvažují, voláme všechny rozvážné a moudré lidi, katolíky, křesťany, ty, kdo uctívají Boha, ty, kdo žijí po nejvyšší pravdě a spravedlnosti, tj. všechny lidi dobré vůle, a slovy Ježíše Krista je snažně prosíme: "Hleďte, a naleznete"^[69], otevřete cesty, které vzájemnou pomocí, prohloubením vědění a stále se šířící láskou nastolí bratrštější život, tak aby lidská společnost opravdu spočívala na shodě mezi všemi.

86. Vás všech, kteří slyšíte volání trpících národů a snažíte se na ně odpovědět, si vážíme jako podporovatelů a apoštolů pravého a zdravého rozvoje; ten vůbec nespočívá v bohatství pro užitek jednotlivců nebo v bohatství, které je jako takové předmětem dychtivosti, ale v hospodářském řádu ustaveném pro blaho lidské osoby, v každodenním chlebu připraveném pro všechny; tím bratrská láska rozkvetne a stane se zjevným znamením pomoci prozřetelného Boha.

87. Nakonec vám z plna srdce žehnáme a vyzýváme všechny lidi dobré vůle, aby se k vám bratrsky připojili. Jestliže totiž dnes nikdo nepochybuje, že rozvoj znamená totéž co mír, kdo by nechtěl na takovém rozvoji pracovat ze všech sil? Jistě všichni. Všechny vás tedy vyzýváme, abyste na naši výzvu plnou úzkosti ve jménu Páně odpověděli s mimořádnou odhodlaností.

Dáno v Římě u Svatého Petra, 26. března 1967 o svátku Vzkříšení našeho Pána Ježíše Krista, ve čtvrtém roce našeho pontifikátu.

Papež Pavel VI.

OBSAH

SOCIÁLNÍ OTÁZKA MÁ DNES SVĚTOVÉ ROZMĚRY

I. ČÁST: ZA VŠESTRANNÝ ROZVOJ ČLOVĚKA

1. PODSTATA PROBLÉMU
2. CÍRKEV A ROZVOJ
3. CO JE TŘEBA DĚLAT

II. ČÁST: ZA SOLIDÁRNÍ ROZVOJ LIDSTVA

1. POMOC SLABÝM
2. SPRAVEDLNOST V OBCHODNÍCH VZTAZÍCH
3. LÁSKA KE VŠEM

Rozvoj je nové jméno pro mír

ZÁVĚREČNÁ VÝZVA

ZKRATKY DOKUMENTŮ 2. VATIKÁNSKÉHO KONCILU

AA	Dekret o apoštolátu laiků <i>Apostolicam actuositatem</i>
AG	Dekret o misijní činnosti církve <i>Ad gentes</i>
ChD	Dekret o pastýřské službě biskupů v církvi <i>Christus Dominus</i>
DH	Prohlášení o náboženské svobodě <i>Dignitatis humanae</i>
DV	Věroučná konstituce o Božím zjevení <i>Dei Verbum</i>
GE	Prohlášení o křesťanské výchově <i>Gravissimum educationis</i>
GS	Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě <i>Gaudium et spes</i>
IM	Dekret o hromadných sdělovacích prostředcích <i>Inter mirifica</i>
LG	Věroučná konstituce o církvi <i>Lumen gentium</i>
PC	Dekret o přizpůsobené obnově řeholního života <i>Perfectae caritatis</i>
NAe	Prohlášení o poměru církve k nekřesťanským náboženstvím <i>Nostra aetate</i>
OE	Dekret o katolických východních církvích <i>Orientalium ecclesiarum</i>
OT	Dekret o výchově ke kněžství <i>Optatam totius</i>
PO	Dekret o službě a životě kněží <i>Presbyterorum ordinis</i>
SC	Konstituce o posvátné liturgii <i>Sacrosanctum concilium</i>
UR	Dekret o ekumenismu <i>Unitatis redintegratio</i>

JINÉ ZKRATKY

CCL	Corpus Christianorum Latinorum
CIC	Codex iuris canonici – Kodex kanonického práva, Praha, Zvon 1994
PG	Patrologia Graeca, vyd. J.P.Migne, Paris 1857–1866
PL	Patrologia Latina, vyd. J.P.Migne Paris 1878–1890

¹¹ Srov. Acta Leonis XIII., sv. XI (1892), s. 97-148

- [2] Srov. AAS 23 (1931), s. 177-228
- [3] Srov. AAS 53 (1961), s. 401-464
- [4] Srov. AAS 55 (1963), s. 257-304
- [5] Srov. zvláště: rozhlasové poselství z 1. června 1941 k 50. výročí vydání enc. *Rerum novarum*: AAS 33 (1941), s. 195-205; vánoční poselství z r. 1942: AAS 35 (1943), s. 9-24; proslov ke katolickému dělnickému hnutí Itálie u příležitosti výročí *Rerum novarum* ze 14. května 1953: AAS 45 (1953) s. 402-408
- [6] Srov. Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra*, 157: AAS 53 (1961), s. 440
- [7] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 63-72: AAS 58 (1968), s. 1084
- [8] Motu proprio *Catholicam Christi Ecclesiam* z 6. ledna 1967: AAS 59 (1967), s. 27
- [9] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 2: Acta Leonis XIII., XI (1892), s. 98
- [10] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 63, § 3: AAS 58 (1966), s. 1085
- [11] Srov. Lk 7,22
- [12] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 3, § 2: AAS 58 (1966), s. 1026
- [13] Srov. Lev XIII., enc. *Immortale Dei* z 1. listopadu 1885, v: Acta Leonis XIII., sv. V (1885), s. 127
- [14] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 4, § 1: AAS 58 (1966), s. 1027
- [15] L.-J. Lebreton, OP, *Dynamique concrete du développement*, Paris, Economie et Humanisme, Les Editions Ouvrières, 1961, s. 28
- [16] 2 Sol 3,10
- [17] Srov. J. Maritain, *Les conditions spirituelles du progrès et de la paix*, v: Rencontre des cultures à l'UNESCO sous le signe du Concile oecuménique Vatican II, Paris, Mame 1966, s. 66
- [18] Srov. Mt 5,3
- [19] Gn 1,28
- [20] Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 69, § 1: AAS 58 (1966), s. 1090
- [21] 1 Jan 3,17
- [22] *De Nabuthe*, c. 12, n. 53 PL 14, 747 - srov. J.-R. Palanque, *Saint Ambroise et l'empire romain*, Paris, de Boccard 1933, s. 336
- [23] List k sociálnímu týdnu v Brestu, v: L'homme et la révolution urbaine, Lyon, Chronique sociale, 1965, s. 8n
- [24] Srov. pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 71, § 6: AAS 58 (1966), s. 1093
- [25] Tamtéž, 65,: AAS 58 (1966), s. 1086
- [26] Enc. *Quadragesimo anno*, 109: AAS 23 (1931), s. 212
- [27] Srov. např. Colin Clark, *The conditions of economic progress*, 3. vydání, London, Macmillan and. Co., New York, St. Martin's Press, 1960, s. 3-6
- [28] Srov. např. List k sociálnímu týdnu francouzských katolíků v Lyonu, v: Le travail et les travailleurs dans la société contemporaine, Lyon, Chronique sociale, 1965, s. 6
- [29] Srov. např. M.-D. Chenu, OP, *Pour une théologie du travail*, Paris, Editions du Seuil, 1955
- [30] Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra*, 91: AAS 53 (1961), s. 423
- [31] Srov. např. O. von Nell-Breuning, SJ, *Wirtschaft und Gesellschaft*, sv. I, v: Grundfragen, Freiburg, Herder 1956, s. 183n
- [32] Ef 4,13
- [33] Srov. např. Mons. M. Larrain Errazuriz, biskup talcský (Chile), předseda Rady latinskoamerických biskupských konferencí (CELAM), *Lettre pastorale sur le développement et la paix*, Paris, Pax Christi, 1965
- [34] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 26, § 4: AAS 58 (1966), s. 1046

- [35] Srov. Jan XXIII., enc. *Mater et Magistra*, 53: AAS 53 (1961), s. 414
- [36] L'Osservatore Romano z 11. září 1965
- [37] Srov. Mt 19,6
- [38] 2. vat. koncil, past. konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 52, § 2: AAS 58 (1966), s. 1073
- [39] Srov. 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 50-51 (a pozn. 14): AAS 58 (1966), s. 1070-1073 a 87, §§ 2 a 3; s. 1110
- [40] Tamtéž, 15, § 3: AAS 58 (1966), s. 1036
- [41] Mt 16,26
- [42] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 57, § 4: AAS 58 (1966), s. 1078
- [43] Tamtéž, 19, § 2: AAS 58 (1966), s. 1039
- [44] Srov. např. J. Maritain, *L'humanisme intégral*, Paris, Aubier, 1936
- [45] H. de Lubac, SJ, *Le drame de l'humanisme athée*, 3. vyd. Paris, Spes 1945, s. 10
- [46] *Pensées*, vyd. Brunschwig, 434; srov. M. Zundel, *L'homme passe l'homme*, Le Caire, Editions du lien, 1944
- [47] Alokuce k zástupcům nekřesťanských náboženství z 3. prosince 1964: AAS 57 (1965), s. 132
- [48] Jak 2,15-16
- [49] Srov. enc. *Mater et Magistra*, 157: AAS 53 (1961), s. 440nn
- [50] Srov. AAS 56 (1964), s. 57n
- [51] Srov. *Encicliche e Discorsi di Paolo VI*, sv. IX., Roma, ed. Paoline, 1966, s. 132-136
- [52] Srov. Lk 16,19-31
- [53] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 86, § 3: AAS 58 (1966), s. 1109
- [54] Lk 12,20
- [55] Srov. poselství světu, sdělené novinářům doprovázejícím Svatého otce na cestě do Bombaje 4. prosince 1964: AAS 57 (1965), s. 135
- [56] AAS 56 (1964), s. 639n
- [57] Srov. *Rerum novarum*, 34: Acta Leonis XIII., XI (1892), s. 131
- [58] Srov. Lev XIII., enc. *Rerum novarum*, 2: Acta Leonis XIII., XI (1892), s. 98
- [59] 2. vat. koncil, pastorální konstituce o církvi v dnešním světě *Gaudium et spes*, 85, § 2: AAS 58 (1966), s. 1108
- [60] Srov. enc. *Fidei donum* z 21. dubna 1957: AAS 49 (1957), s. 246
- [61] Mt 25, 35-36
- [62] Mk 8,2
- [63] Alokuce papeže Jana XXIII. při předávání Balzanovy ceny 10. května 1963: AAS 55 (1963), s. 455
- [64] AAS 57 (1965), s. 896
- [65] Srov. Jan XXIII., enc. *Pacem in terris*, 163: AAS 55 (1963), s. 301
- [66] AAS 57 (1965), s. 880
- [67] Srov. Ef 4,12; 2. vat. koncil, věroučná konstituce o církvi *Lumen gentium*, 13: AAS 57 (1965), s. 17
- [68] Srov. 2. vat. koncil, dekret o apoštolátu laiků *Apostolicam actuositatem*, 7, 13-24: AAS 58 (1966), s. 843, 849 a 856
- [69] Lk 11,9